

БУРШТИНОВА ЛИХОМАНКА ЯК ПРИКЛАД ПОШИРЕННЯ МАСОВИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАКТИК: СОЦІОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

AMBER FEVER AS AN EXAMPLE OF THE SPREAD OF MASS CRIMINAL PRACTICES: SOCIOLOGICAL ANALYSIS

У статті розглядається феномен масових кримінальних практик, які пов'язані з незаконним видобутком бурштину й якими останні декілька років охоплено окремі райони Українського Полісся. Звертається увага на соціальну аномію та соціальну дезорганізацію на рівні окремих частин суспільства. Розглядається слабкість соціального контролю, руйнування соціального порядку, дисфункціональність таких соціальних інститутів, як правоохоронні структури, органи державної влади та місцевого самоврядування в окремих бурштиноносних районах. Здійснюється аналіз соціальних, правових тощо чинників, які вплинули на поширення незаконного бурштинового промислу серед місцевого населення. Акцентується увага на економічних передумовах появи та поширення даного негативного соціального явища. Особливу увагу приділено розгляду феномену масового охоплення кримінальними практиками місцевого населення, яке раніше не мало відношення до протиправної поведінки. Пояснюються особливості девіантного пристосування до існуючих реалій. Зокрема, кримінальні патерни розглядаються як інноваційний тип поведінки та хабітуалізована дія. Наголошується, що у випадку з незаконним видобутком бурштину кримінальні практики озвучуються та набувають інституціоналізованих ознак. Унаслідок цього особи, які займаються незаконним бурштиновим промислом, негативно ставляться до відновлення соціального контролю та соціального порядку. Зазначається, що масове поширення даних кримінальних практик є раціонально зумовленою поведінкою, реалізація якої вступає у протиріччя з існуючими соціальними нормами. Окрім того, масові кримінальні практики, пов'язані з незаконним видобутком бурштину, спричинені також й іншими соціально-психологічними чинниками, зокрема соціальним наслідуванням та зараженням. Розкривається роль криміналітету у незаконному видобутку бурштину та побудова організованою злочинністю інституціональних форм, які забезпечують функціонування та відтворення кримінальних практик. Зазначено на перспективності подальших досліджень феномену масової девіантної поведінки в суспільстві або в окремих його частинах та доцільності пошуку ефективних шляхів і механізмів відновлення соціального порядку.

Ключові слова: девіантна поведінка, соціальні практики, масові кримінальні практики, аномія, організована злочинність, криміналітет, незаконний видобуток бурштину, бурштинова лихоманка, «бурштинові війни».

The article examines the phenomenon of mass criminal practices related to illegal amber mining and which have covered some areas of Ukrainian Polissya in the last few years. Attention is drawn to social anomie and social disorganization at the level of certain parts of society. Weakness of social control, destruction of social order, dysfunctionality of such social institutions as law enforcement agencies, public authorities and local self-government in some amber-bearing areas are considered. The analysis of social, legal, etc. factors that influenced the spread of illegal mining of amber among the local population is carried out. Emphasis is placed on the economic preconditions for the emergence and spread of this negative social phenomenon. Particular attention is paid to the phenomenon of mass coverage of criminal practices among of the local population, which previously had nothing to do with illegal behavior. The peculiarities of deviant adaptation to existing realities are explained. In particular, criminal patterns are considered as an innovative type of behavior and habitualized action. It is emphasized that in the case of illegal amber mining, criminal practices become accustomed to and acquire institutionalized features. As a result, those involved in the illegal amber industry have a negative attitude towards the restoration of social control and social order. It is noted that the mass dissemination of these criminal practices is a rational behavior, the implementation of which is in conflict with existing social norms. In addition, widespread criminal practices related to illegal amber mining are also caused by other socio-psychological factors, including social imitation and infection. The role of crime in the illegal extraction of amber and the construction of organized crime of institutional forms that ensure the functioning and reproduction of criminal practices is revealed. It is noted on the prospects of further research on the phenomenon of mass deviant behavior in society or in some parts of it and the feasibility of finding effective ways and mechanisms to restore social order.

Key words: deviant behavior, social practices, mass criminal practices, anomie, organized crime, crime, illegal mining of amber, amber fever, «amber wars».

УДК 316.624: 316.454.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.15.8>

Чаплик М.М.

к.іст.н., доцент кафедри соціології управління
Донецький державний університет управління

Постановка проблеми. Бурштинова проблема постає окремим соціальним феноменом, який має місце у новітній історії країни. Її розв'язання потребує реалізації певних комплексних кроків із боку держави. Водночас дана проблема має велике значення у соціо-

логічному вимірі, зокрема з погляду аналізу соціальних процесів, які пов'язані з масовими протиправними соціальними практиками. Її розгляд у соціологічному контексті є важливим для розуміння того, як у суспільстві відбувається перехід від соціального порядку до

соціальної дезорганізації та соціальної аномії та яким чином необхідно відновлювати соціальний порядок. Незаконний видобуток бурштину є криміналізованою законодавством соціальною дією. Отже, ми будемо розглядати його як один із різновидів кримінальних практик. Власне кримінальне є негативною складовою частиною соціального, тому самі кримінальні практики ми будемо розглядати в рамках соціальних практик загалом. Окрім того, незаконний видобуток бурштину становить інтерес для соціологічної науки ще й тому, що він носить масовий характер та ним охоплено значну частину суспільства в межах окремих регіонів країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Для розуміння соціальних процесів та явищ, які супроводжують незаконний видобуток бурштину, доцільно поглянути на них під кутом зору окремих соціологічних теорій, концепцій та підходів, пояснюючих соціальні практики та поведінку соціальних груп та індивідів.

Перш за все варто звернутися до феномену соціальної аномії та його тлумачення у трактовці американського соціолога Р.К. Мертонна «як симптом розходження між культурно приписаними устремліннями та соціально структурованими шляхами здійснення цих устремлінь» [1, с. 247]. Також варто поглянути на дане явище й крізь призму інших формулювань аномії, зокрема у її трактуванні класиком соціологічної теорії Е. Дюркгаймом як загального стану соціальної дезорганізації [2, с. 324–327].

Окрім того, під час пояснення масових кримінальних практик варто зважати й на ідеї Р.К. Мертона щодо впливу соціальної структури на девіантну поведінку та типів індивідуального пристосування до цінностей суспільства. Зокрема, у даному разі можна говорити про такий тип індивідуального пристосування під тиском соціальної структури, як інновація. За Р.К. Мертоном це «форма пристосування, яка полягає у використанні інституційно заборонених, але часто ефективних засобів досягнення хоча би подоби успіху – багатства та влади» [1, с. 257]. У даному разі інноваційний тип індивідуального пристосування, на нашу думку, притаманний значній кількості акторів, які дотримуються кримінальних патернів під час незаконного видобутку бурштину.

На проблему незаконного видобутку бурштину доцільно поглянути крізь призму соціології конфлікту, зокрема у контексті поняття «реалістичного конфлікту» Л. Козера, яке співзвучне з мертонівським трактуванням аномії. На думку німецько-американського соціолога, «реалістичні конфлікти виникають тоді, коли люди зіштовхуються з перешкодами в реалізації своїх вимог, коли їхні запити не задовольняються, а надії зазнають

краху» [3, с. 79]. При цьому подібний конфлікт вичерпується, коли «індивід знаходить альтернативні шляхи, які дають змогу досягти тієї ж самої мети» [3, с. 72].

Варто також подивитися на проблему незаконного видобутку бурштину та її вирішення з погляду теорії обміну, зокрема у контексті окремих постулатів, розроблених Дж. Хомансом. Як зазначає Дж. Хоманс у контексті постулату цінності, «покарання не є ефективним засобом, щоб заставити людей змінити свою поведінку, оскільки людина здатна відреагувати на покарання небажаним чином. Кращою є відмова від винагороди небажаної поведінки: тоді вона врешті-решт зійде нанівець» [4, с. 325].

Згідно з іншим постулатом – постулатом раціональності, винагороди, які суб'єкти вважають найбільш цінними, перестануть бути такими, якщо їх набуття є неможливим, а менш цінні, але досяжні, стануть більш суттєвими. Отже, існує «взаємозв'язок цінності винагороди та вірогідності її отримання» [4, с. 327]. Дані постулати є важливими для розуміння того, яким чином доцільно відновлювати соціальний контроль та соціальний порядок.

Розвиваючи вищезазначене, заслуговує на увагу погляд Нобелівського лауреата з економіки Г.С. Беккера. Застосовуючи традиційний для економістів аналіз вибору, який передбачає, «що людина вчиняє злочин у тому разі, якщо очікувана корисність від цієї дії перевищує корисність, яку вона могла б отримати, використовуючи свій час та засоби іншим чином» [5, с. 293], американський економіст доводить, що вірогідність піймання злочинця впливає на число скоєних злочинів сильніше, ніж суворість покарання [5, с. 292].

Проблему незаконного видобутку бурштину доречно розглядати у фокусі теорії практик. Так, у роботі російського соціолога В. Волкова виокремлюються три засоби зміни практик: 1) артикуляція – окреслення стилю та способу дії, завдяки чому «стає можливим її нормативне вираження та поширення у суспільстві»; 2) реконфігурація, за якої «практика або аспект практики, котрий раніше був маргінальним, стає центральним»; 3) запозичення – або перенос практики до конкретної сфери діяльності [6, с. 17–18].

Зважаючи на масовість поширення кримінальних практик, пов'язаних із незаконним видобутком бурштину, доцільно звернутися до ідей французького соціолога та кримінолога Г. Тарда щодо їх пояснення за допомогою концепції наслідування. Зокрема, Г. Тард зазначав, що «усілякі подібності соціального походження, які спостерігаються у соціальному світі, являють прямий або опосередкований наслідок наслідування у найрізноманітніших його видах» [7, с. 16].

Розвиваючи ідеї Г. Тарда, американський соціолог та кримінолог Е. Сатерленд розробив теорію диференціальної асоціації, сутність якої полягає у тому, що будь-якій поведінці, у тому числі і злочинній, людина навчається під час спілкування з іншими людьми, беручи приклад з оточуючих, з якими вона пов'язана певними особистими стосунками [8, с. 100].

Також слід зауважити на виділенні серед широкого спектру соціальних практик саме кримінальних практик, які здебільшого розглядаються у фокусі кримінології. Наприклад, вітчизняний кримінолог В. Дрьомін трактує їх «як поширений різновид соціальної практики, специфічного соціального досвіду, що виявляється у поведінці, забороненій кримінальним законом» [9, с. 262].

Отже, спираючись на здобутки теоретиків соціології та ідеї науковців з інших дисциплін, здійснимо соціологічний аналіз проблеми незаконного видобутку бурштину.

Постановка завдання. Метою даної роботи є розгляд соціального феномену масових кримінальних практик на прикладі незаконного видобутку бурштину, який протягом останніх років має місце в окремих регіонах країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема незаконного видобутку бурштину є новою та постає на Поліссі наприкінці ХХ ст. Справжній вибух масових кримінальних практик, пов'язаних із нелегальним бурштиновим промислом, відбувся у 2010-х роках зі зростанням світових цін на бурштин (у 2014 р. вони зросли майже на 400% [10]).

Саме у цей період з'явився феномен «бурштинових республік», які живуть за своїми «законами». На території «бурштинових республік» відбуваються «бурштинові війни», або кримінальні конфлікти між кримінальними угрупованнями, правоохоронцями та місцевими жителями.

Існує низка чинників, які підживлюють незаконний видобуток бурштину та на яких варто зупинитися докладніше.

Соціальний чинник – у регіонах, де є великі поклади бурштину, поширене безробіття, а наявна на ринку праці робота є низькооплачуваною. Отже, на противагу бурштиновим «клондайкам» для місцевого населення існує невеликий вибір альтернатив: на заробітки (переважно за кордон), на військову службу за контрактом і т. ін. Тому подібні кримінальні практики отримують найвищу міру раціональності (за М. Вебером), стаючи для значної частини місцевого населення бурштиноносних районів цілораціональною дією, за якої індивід «раціонально зважає як засоби відносно цілей, так і цілі відносно побічних наслідків» [11, с. 105].

Корупційний чинник – у суспільстві зберігається явище корупції, за допомогою якого принаймні до недавнього часу вдавалося всі-

ляко обходити розв'язання проблеми незаконного видобутку бурштину. Зокрема, бурштин є мінералом переважно для зовнішнього споживача, головним чином зі східних країн, а в самій Україні попит на бурштин не такий значний. Тобто збут за кордон нелегально видобутого з надр національного багатства можливий контрабандним шляхом, а отже, потребує застосування корупційних практик, зокрема на рівні митниці.

Правовий чинник – у ситуації з незаконним видобутком бурштину до недавнього часу мала місце правова неврегульованість даної проблеми, що створювало сприятливі умови для кримінальних практик. Так, статтею 240 Кримінального кодексу України була передбачена відповідальність за порушення встановлених правил охорони та використання надр, у тому числі і за незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення [12]. Тобто притягти до кримінальної відповідальності людину було можливо за умови її затримання під час незаконного видобутку бурштину, однак дана стаття не передбачала відповідальності, наприклад, за його придбання, перевезення, збут або переробку тощо.

19 грудня 2019 р. Верховна Рада ухвалила закон, яким удосконалювалося законодавство щодо видобутку бурштину [13]. Згідно з оновленим законодавством, до Кримінального кодексу було додано статтю 240-1, якою встановлюється відповідальність не лише за незаконне видобування, а й за збут, придбання, передачу, пересилання, перевезення та переробку бурштину [13]. Окрім того, криміналізовано й ухилення від рекультивациі земель, порушених розробленням чи видобутком бурштину. Цим законом передбачено також і дозвільні дії, зокрема п'ятирічний дозвіл на розвідку та подальший видобуток бурштину на ділянках до 10 га, які можна придбати через електронні аукціони на майданчиках ProZorro [14].

Варто зазначити, що підтримка правового врегулювання видобутку бурштину існує як серед населення Полісся, так і в українському суспільстві загалом. Зокрема, за результатами соціологічного опитування, яке було проведено Центром Разумкова 6–11 вересня 2019 р., 66,4% опитаних респондентів висловили підтримку «ухваленню закону про детінізацію та легалізацію видобутку бурштину до 1 грудня 2019 р.» [15].

Технологічний чинник – видобуток бурштину через його неглибоке залягання в українських надрах не є технічно надто складним та витратним видом діяльності. Нелегальні старателі переважно видобувають «сонячне каміння», яке залягає при поверхні, на глибині до 10–20 м (хоча є й винятки і навіть своєрідні рекорди [16]).

Незаконний промисел здійснюється або артилію старателів, які ділять прибуток між собою, або шляхом найму бригад власниками мотопомп та роботу за зарплату чи відсоток від добутого, або в індивідуальному порядку. Видобуток бурштину відбувається шляхом його вимивання з ґрунту за допомогою технічних приладів: мотопомп, компресорів, гідронасосів тощо або шляхом викопування із землі. Якщо викопування є давно відомим засобом, то вимивання ґрунту – це достатньо новий спосіб, який у різних районах Полісся, багатих на поклади бурштину, застосовується відносно недавно (якихось десять-двадцять років), але наносить значну шкоду екосистемі регіону.

Але найважливішим, на нашу думку, є економічний чинник, який полягає у наявності економічного ресурсу, що створює попит на протиправну діяльність. За офіційними даними, Україна посідає друге [17] (за іншими даними – третє [18]) місце у світі за наявними запасами бурштину. Водночас експорт бурштину приносить державі надто малі кошти: за даними голови наглядової ради ГО «Український бурштиновий світ» В. Соколовського, Україна щорічно видобуває близько 4 т бурштину, що становить майже 5% від його реального видобування в країні [17].

Ще декілька десятиків років тому бурштин не мав такої цінності та слугував як сировина для опалення житла місцевими жителями (адже скам'яніла смола хвойних дерев дуже добре горіла). Ситуація змінилася, коли на бурштин виник попит, який, своєю чергою, пов'язаний із його нелегальним переміщенням за кордон.

В окремих місцевостях незаконний видобуток бурштину розпочався ще наприкінці 1980-х років ХХ ст. [19] Зростання ціни на бурштин у світі, а отже, і збільшення попиту на нього за кордоном, підштовхнуло місцеве населення до його масового незаконного видобутку. Розпал нелегального бурштинового бізнесу припадає на другу половину 2010-х років.

Таким чином, у випадку з незаконним видобутком бурштину має місце наявність економічного підґрунтя для кримінальної діяльності, яким виступають багатства надр у вигляді покладів бурштину та яке підштовхує населення до кримінальних практик.

Для розуміння проблеми незаконного видобутку бурштину у соціологічному контексті слід виділити низку головних ознак, притаманних даному соціальному явищу.

Масовість протиправних практик. Бурштиною лихоманкою охоплено три області Українського Полісся: Волинська, Рівненська та Житомирська. Забороненою законом діяльністю займається значна частина населення окремих районів зазначених регіонів. Безпосередньо на низовому рівні, на рівні копачів, старателів, задіяно десятки тисяч осіб (за даними

СБУ, 200 тис осіб [20]). До незаконного видобутку бурштину залучаються представники різних професій, включаючи й інтелігенцію, наприклад освітяни, медики тощо, а також представники органів державної влади та місцевого самоврядування. До нелегального бурштинового бізнесу залучаються цілі сім'ї включно з жінками, дітьми та людьми похилого віку.

На масове охоплення місцевого населення окремих районів Полісся незаконним бурштиновим промислом можна поглянути з погляду теорії натовпу французького соціолога та психолога Г. Лебона, який звернув увагу на те, що «у натовпі будь-яке почуття, будь-яка дія заразна» та що «почуття відповідальності, яке стримує завжди окремих індивідів, зовсім зникає у натовпі» [21, с. 162].

Як зазначав Р.К. Мертон, «зростаюча частота девіантної, але «успішної» поведінки прагне применшити та (як крайня можливість) відмінити законність інституціональних норм для інших у системі. Таким чином, цей процес розширює ступінь аномії всередині системи настільки, що інші люди, які не реагували у формі девіантної поведінки, за відносно слабкої аномії, стикаючись із першими, починають учиняти так само, так аномія поширюється та інтенсифікується» [1, с. 305].

Кримінальні практики озвичаються та набувають інституціоналізованих ознак. Після зміни влади в Україні у 2014 р. у ЗМІ все частіше почали з'являтися повідомлення про нелегальний видобуток бурштину та зіткнення правоохоронців зі старателями. Дійшло до того, що бурштинокопачі щиро обурювалися тим, що правоохоронці намагалися закрити їхній нелегальний промисел. Як зазначив голова однієї з районних адміністрації Полісся, «люди роками займалися видобутком бурштину, платили міліції та всі жили спокійно. А тепер ті, хто брав з людей гроші, раптом почали стріляти та намагалися вирішити це питання силовими методами» [22].

Згідно з П. Бергером та Т. Лукманом, будь-яка людська діяльність піддається хабітуалізації, або озвичаюванню, під час якої «дія, яка часто повторюється, стає зразком, згодом вона може бути відтворена з економією зусиль та фактично усвідомлена як зразок її виконавцем» [23, с. 90–91].

Кримінальні практики з незаконним видобутком бурштину в очах мешканців окремих районів Полісся набули інституціоналізованих ознак та стали сприйматися як соціальна «норма». У даному разі йдеться про звичайних громадян країни, які засвоїли протиправні практики і вже не бажають їх позбавлятися, відстоюючи своє право на зайняття ними попри ту шкоду, яку вониносять державі.

Отже, масові кримінальні практики зазнали хабітуалізації та стали повсякденним явищем

у житті мешканців окремих районів Полісся, а самі актори, які залучені до даних практик, уже настільки впевнені у правоті своїх дій, що, не боячись, погрожують та чинять спротив представникам влади [24].

Через хабітуалізацію кримінальних практик, які у суспільній свідомості місцевих жителів перетворилися на своєрідну соціальну «норму», вирішення проблеми незаконного видобутку бурштину може зіштовхнутися зі спротивом не лише корумпованої верхівки та криміналітету, а й звичайних громадян.

Неспроможність правоохоронних органів та у цілому органів влади на місцях контролювати криміногенну ситуацію та їх залученість до протиправних практик. Протягом останніх декількох років функції правоохоронної системи у протидії незаконному видобутку бурштину переважно зосереджувалися навколо припинення діяльності стихійних або несистемних старателів, копачів або так званих «партизан». Безумовно, частина правоохоронців сумлінно виконувала свою роботу за складних обставин. Водночас у цілому правоохоронна система була не здатна втримати ситуацію під контролем і для неї вона стала позаштатною.

Означена в таких масштабах ситуація була б неможливою без сприяння та зацікавленості у незаконному видобутку бурштину з боку органів влади як на місцевому, так і на центральному рівні [16; 25]. Яскравими підтвердженнями даної тези є, наприклад, результати операції «Бурштин», під час проведення якої було затримано низку представників правоохоронних органів, зокрема з таких структур, як МВС, СБУ та прокуратури [26; 27], або випадки пропуску через українську митницю контрабандних партій бурштину на значні суми та їх затримка вже прикордонниками Польщі або Словаччини [28; 29].

Поняття «функції», «дисфункції» та «нефункціональність» використовуються у теорії структурно-функціонального аналізу Р.К. Мертонна. Зокрема, американський соціолог зазначає, що «функції – це ті спостережувані наслідки, котрі сприяють адаптації або пристосуванню даної системи», «дисфункції – це ті спостережувані наслідки, котрі зменшують пристосування або адаптацію системи» та «нефункціональні наслідки, «які просто байдужі для системи, яка розглядається» [1, с. 414].

Таким чином, у діяльності правоохоронних структур, органів державного управління та місцевого самоврядування в районах незаконного видобутку бурштину мала місце не лише функціональність, а й дисфункціональність та нефункціональність.

Криміналітет постає чинником, який впливає на ситуацію. Як і будь-який інший різновид незаконної діяльності, нелегальний

видобуток бурштину потрапляє у поле зору кримінальних структур, які намагаються взяти його під свій контроль. Сфера незаконного видобутку бурштину поділена між окремими групами криміналітету. Також власні частки мають представники місцевої та центральної влади, правоохоронних структур тощо. Криміналітет стає одним із чинників, який впливає на ситуацію навколо незаконного видобутку бурштину на Поліссі.

У даному разі варто звернути увагу на те, що організована злочинність має інституційні ознаки та низкою дослідників трактується як соціальний інститут [30, с. 195].

Згідно з концепцією Нобелівського лауреата з економіки Дж.М. Б'юкенена, організована злочинність не зацікавлена у поширенні традиційної дрібної злочинності, представники якої для організованих злочинців є конкурентами. Отже, у даному разі монополія на кримінальну діяльність у цілому стримує розповзання злочинності [31]. Організований криміналітет та корумповані силовики контролюють нелегальний бурштиновий промисел і не дають можливості займатися ним стихійним та неорганізованим копачам або мийникам (так званим «партизанам»).

До основних функцій, які виконують кримінальні структури, належить розподіл території між старателями, збір із них грошей та передача отриманих коштів і видобутого бурштину організаторам незаконного бізнесу [32]. Також криміналітету належать дозвілля (надання так званого «білету»), контролююча та охоронна функції, зокрема охорона периметру території бурштинового промислу, захист старателів від інших кримінальних елементів, правоохоронних структур, просто від сторонніх очей, наприклад від цікавих журналістів.

Ситуація погіршується через конфлікти кримінальних угруповань між собою та конфлікти між криміналітетом та правоохоронцями за контроль над бурштиновим бізнесом («кришування»), а також між кримінальними групами, правоохоронцями та місцевим населенням. Наприклад, як це було у травні 2014 р., коли кримінальники на чолі з представником депутатського корпусу намагалися взяти під контроль видобуток бурштину в одному з поліських районів, але наштовхнулися на рішучу відсіч із боку місцевих [33]. Цей випадок засвідчив, що організованому криміналітету не завжди вдається взяти гору у боротьбі зі стихією масових кримінальних практик та доводиться відступати.

Ще один чинник вплинув на масове охоплення населенням окремих районів Полісся незаконним видобутком бурштину. До 2014 р. бурштиновий промисел контролювався сім'єю президента Януковича [33] та перебував під захистом правоохоронної

системи. Характеризуючи кримінальні процеси в українському суспільстві, соціолог І. Рущенко зазначав, що на той момент до влади в країні прийшла «кримінальна еліта», яка отримала монопольне право контролю над усіма сферами суспільства [34]. Із утратою «кримінальною елітою» влади в країні у бурштиновому бізнесі утворився вакуум, який було заповнено масовими кримінальними практиками місцевого населення.

Висновки з проведеного дослідження.

Незаконний видобуток бурштину вже призвів до порушення екосистеми окремих районів регіону та перетворення місць нелегального видобутку на зону екологічної катастрофи внаслідок пошкодження поліських земель, які нині потребують рекультивації. Держава зазнала економічних утрат через незаконний видобуток та потрапляння вилучених від бурштинового бізнесу коштів до рук корумпованих можновладців, силовиків та криміналітету, а не до державного бюджету.

Бурштинова лихоманка призвела до руйнування підвалин суспільного життя, зростання соціальної напруженості в регіоні, підвищеної конфліктогенності в місцевих громадах, «бурштинових війн» та погіршення криміногенної ситуації, а також поширення інших різновидів девіантної поведінки серед населення у районах незаконного видобутку бурштину. Наявність слабо контрольованих районів на Поліссі у вигляді «бурштинових республік» створила загрозу дестабілізації ситуації в регіоні, чим можуть скористатися зовнішні сили.

Водночас є й перші ознаки певного оздоровлення ситуації внаслідок державних кроків із правового врегулювання даної проблеми, які викликають стриманий оптимізм. Так, на момент написання статті були проведені перші в Україні електронні аукціони, за результатами яких було отримано спецдозволи на користування надрами для видобутку бурштину на двох ділянках у Рівненській області. За розроблення та легальне користування цими бурштиноносними ділянками до державного бюджету надійде понад 40 млн грн [35]. Загалом від легального видобутку бурштину цього року очікується поповнення держбюджету на пів мільярда гривень [35].

Усвідомлюючи власну вразливість, особи, які займаються нелегальним видобутком бурштину, намагаються вкласти отримані від незаконної діяльності кошти у власний добробут, легальне підприємництво, а також у місцеву інфраструктуру, соціальну сферу тощо. Наприклад, кошти, які надходять від нелегального бурштинового промислу за відсутності інших джерел фінансування, йдуть на розвиток окремих населених пунктів бурштиноносних районів, на потреби громад тощо. Не залишаються осторонь бурштинокопачі й від загаль-

нодержавних та загальносуспільних проблем, виділяючи, наприклад, кошти на армію тощо. Тобто у даному разі може йтися про те, що «девіації не обов'язково дисфункціональні для соціальної системи» [1, с. 234].

Таким чином, бурштинова лихоманка є прикладом масових кримінальних практик, на тлі яких соціальні інститути перестають виконувати свої функції. Кримінальні практики виходять за межі кримінального андеграунду та охоплюють широкі верстви населення. Соціальні групи, які до цього часу не були пов'язані з кримінальними практиками, масово долучаються до протиправної поведінки. Важливе місце у даному зсуві від соціальної норми до патології відіграють економічні, а також соціальні, правові тощо чинники, які утворюють підґрунтя для такої трансформації. Дослідження подібних явищ видається перспективним із погляду з'ясування природи соціальних відхилень, особливо тих їхніх форм, які носять масовий характер. Подальший розгляд даної проблематики також є перспективним у контексті пошуку шляхів та розроблення механізмів відновлення соціального порядку. Сам феномен масового поширення соціально негативних практик містить перспективи подальшого розгляду як у рамках соціологічної науки, так і в рамках інших наукових дисциплін, пов'язаних із вивченням девіантної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. Москва : АСТ, 2006. 873 с.
2. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд / пер. с фр., с сокр. ; под ред. В.А. Базарова. Москва : Мысль, 1994. 399 с.
3. Козер Л. Функции социального конфликта / пер. с англ. О.А. Назаровой. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2000. 208 с.
4. Ритцер Дж. Современные социологические теории ; 5-е изд. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 688 с.
5. Беккер Г.С. Человеческое поведение: экономический подход. Избранные труды по экономической теории / пер. с англ. ; сост., науч. ред., послесл. Р.И. Капелюшника ; предисл. М.И. Левина. Москва : ГУ ВШЭ, 2003. 672 с.
6. Волков В.В. О концепции практик(и) в социальных науках. *Социологические исследования*. 1997. № 6. С. 9–23.
7. Тард Г. Законы подражания / пер. с франц. Москва : Академический проект, 2011. 304 с.
8. Гилинский Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» : монография ; 3-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург : Алет Пресс, 2013. 650 с.
9. Дрьомін В. Злочинність як соціальна практика: теоретико-методологічне обґрунтування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 6. С. 259–263.
10. Рибінська І. Нелегальний видобуток бурштину: історія безрезультатної боротьби. URL :

<https://www.slovoidilo.ua/2019/11/13/stattja/polityka/nelehalnyj-vydobutok-burshtynu-istoriya-bezrezultatnoyi-borotby>.

11. Вебер М. Основные социологические понятия. *Социологическое обозрение*. 2008. Т. 7. № 2. С. 89–127.

12. Кримінальний кодекс України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.

13. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про видобуток бурштину та інших корисних копалин». *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/402-20#Text>.

14. Закон про бурштин: що саме він змінює. URL : <https://www.epravda.com.ua/news/2019/12/20/655114/>.

15. Оцінка громадянами ініціатив нової влади. *Центр Разумкова*. URL : <http://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-initsiatyv-novoi-vlady>.

16. Матчук В. Бурштинова лихоманка: хто винен і що робити? *Українська правда*. 2016. 29 червня. URL : <https://www.pravda.com.ua/columns/2016/06/29/7113200/>.

17. Соколовський В. Чи настане край бурштиновим війнам? *Дзеркало тижня*. 2015. 5 червня. URL : http://gazeta.dt.ua/business/chi-nastane-kray-burshtinovim-viynam-_html.

18. Бурштин України (продовження рубрики «Мінерали України»). *Державна служба геології та надр України*. URL : <https://www.geo.gov.ua/burshtin-ukra%D1%97ni-prodovzhennya-rubriki-minerali-ukra%D1%97ni/>.

19. Мацуй В. Бурштинове Полісся – «дурні землі», «п'яний ліс» і «місячний ландшафт». Назавжди? *Дзеркало тижня*. 2017. 24 березня. URL : https://dt.ua/energy_market/burshtinove-polissya-durni-zemli-p-yaniy-lis-i-misyachnij-landshaft-nazavzhd-_html.

20. Немає в Україні такої сили, яка зможе припинити незаконний видобуток бурштину, – журналіст. *Громадське радіо*. 2018. 30 березня. URL : <https://hromadske.radio/podcasts/hromadskeradio/nemaye-v-ukrayini-takoyi-syly-yaka-zmozhe-prypnyty-nezakonny-vydobutok-burshtynu-zhurnalist>.

21. Лебон Г. Психология народов и масс. Санкт-Петербург : Макет, 1995. 316 с.

22. Милиція 20 лет крышевала добычу янтаря, а теперь людей силой ломает. URL : <http://nardep.org.ua/news/16427>.

23. Бергер П., Луман Н. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. Москва : Медиум, 1995. 323 с.

24. Копатели янтаря побили милицию. Нацгвардия и «Грифон» применили травматiku. URL : http://www.ukrinform.ua/rus/news/kopateli-yantarya-pobili-militsiyu-natsgvardiya-i-grifon-primenili-travmatiku_1770430.

25. Схема зловживання впливом нардепами в питаннях видобутку бурштину. *Національне антикорупційне бюро України*. URL : <https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/schemes/shema-zlovzhivannya-vplyvom-nardepamy-v-pytannya-vydobutku-burshtynu>.

26. Операція «Янтарь»: к преступной группировке были причастны представители СБУ, прокуратуры, МВД. URL : <https://www.segodnya.ua/regions/lvov/operaciya-yantar-k-prestupnoy-gruppirovke-byli-prichastny-predstaviteli-sbu-prokuratury-mvd-730360.html>.

27. Леоніюк Д. Как проходила спецоперація «Янтарь»: самая масштабная и секретная в истории украинских спецслужб. URL : <https://www.currenttime.tv/a/27841362.html>.

28. Голуб М. (Не)контрабанда янтаря на Волини: преступление и наказание URL : https://zik.ua/ru/news/2018/05/25/nekontrabanda_yantarya_na_voliny_prestuplenye_u_nakazanye_1331965.

29. Закарпатські прикордонники пропустили до Словаччини 700 кг нелегального бурштину. URL : https://zaxid.net/zakarpatski_prikordonniki_propustili_do_slovachchini_700_kg_nelegalnogo_burshtinu_n1493049.

30. Сердюк О.О., Дедуріна К.Г. Організована злочинність: інституційні ознаки. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2011. № 948. С. 194–197.

31. Buchanan J.M. A Defence of Organized Crime? URL : <https://sorbonne.pierre-kopp.com/downloads/1974%20BUCHANAN%20A%20defense%20of%20organized%20crime.pdf>.

32. По делу «янтарной мафии» в Киеве задержан криминальный авторитет «Ушатый». URL : <http://strana.ua/news/21182-po-delu-yantarnoj-mafii-v-kyeve-zaderzhan-kriminalnyj-avtoritet-ushatyj.html>.

33. Іванченко Т. «Бурштинова народна республіка». Західний український фронт. *Українська правда*. 2016. 21 березня. URL : <https://www.pravda.com.ua/articles/2016/03/21/7102793/>.

34. Рущенко І.П. Від кримінальної революції до кримінального суспільства *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2014. № 2. С. 3–22.

35. Омелянчук І. Сонячний камінь у білому статусі. *Урядовий кур'єр*. 2020. 22 липня. URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/sonyachnij-kamin-u-bilomu-statusi/>.